

Кузнецов Віталій Володимирович – кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри кримінального права НАВС;

Кузнецова Лариса Олександрівна – кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри кримінального права НАВС

ПИТАННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ІНСТИТУТУ УГОД У МАТЕРІАЛЬНОМУ ТА ПРОЦЕСУАЛЬНОМУ ПРАВІ

Розглянуто окремі теоретичні та практичні питання реалізації інституту угод, які потребують як відповідного наукового роз'яснення, так і конкретного законодавчого врегулювання.

Ключові слова: Кримінальний кодекс; Кримінальний процесуальний кодекс; угода з потерпілим; угода про визнання вини; прокурор; підозрюваний; обвинувачений.

Рассмотрены отдельные теоретические и практические вопросы реализации института соглашений, требующие соответствующего научного разъяснения и конкретного законодательного урегулирования.

Ключевые слова: Уголовный кодекс; Уголовный процессуальный кодекс; соглашение с потерпевшим; соглашение о признании вины; прокурор; подозреваемый; обвиняемый.

The purpose of the article is consideration of separate theoretical and practical questions of realization of institute of agreements, which need both the proper scientific elucidation and concrete legislative settlement.

Keywords: criminal code; criminal procedure code; agreement with the victim; agreement guilt recognition; prosecutor; suspect; accused.

Актуальність обраної проблематики пов'язана з прийняттям 13 квітня 2012 р. та набранням чинності 19 листопада 2012 р. Кримінального процесуального кодексу (КПК) України. Згідно з п. 21 розділу XI КПК України, Кабінет Міністрів України повинен був у місячний строк з дня опублікування цього закону внести на розгляд Верховної Ради України пропозиції щодо приведення законодавчих актів у відповідність із цим законом. Такі зміни, зокрема повинні стосуватися і Кримінального кодексу (КК) України. Слід згадати, що український парламент Законом України “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України” від 13 квітня 2012 р. зробив перший крок щодо узгодження норм матеріального та процесуального права. Аналіз матеріалів судової практики засвідчив про недостатність внесених змін та актуалізував потребу щодо приведення норм КК України до положень КПК України. Зокрема, предметом нашого

наукового пошуку стали окремі питання узгодження положень глави 35 КПК України та відповідних норм кримінального законодавства.

Не залишилась ця проблематика без уваги й науковців. Так особливості кримінального провадження на підставі угод та особливості кримінально-правового регулювання інституту компромісу досліджували у наукових працях такі провідні вчені, як: Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. Г. Гончаренко, Л. В. Головки, П. П. Михайленко, В. Т. Нор, А. В. Портнов, П. В. Пушкар, В. Я. Тацій, Л. Д. Удалова, Г. О. Усатий, М. І. Хавронюк, М. Є. Шумило та ін.

Слід зазначити, що запровадження інституту угод, пов'язане з більшим спрямуванням КПК України на розвиток процесу в напрямі його гуманізації, забезпечення змагальності та рівності сторін, а також утілення у кримінальний процес ідей відновного правосуддя [1, с. 962].

Метою нашого дослідження є розгляд окремих теоретичних і практичних питань реалізації інституту угод, які потребують як відповідного наукового роз'яснення, так і конкретного законодавчого врегулювання. Слід пам'ятати, що вирішення окремих питань застосування відповідних норм КПК України та КК України повинно бути підпорядковано конституційним положенням. Згідно зі ст. 129 Конституції України, судді при здійсненні правосуддя підкоряються лише закону, тому під час виявлення прогалин в чинному законодавстві вони не можуть їх виправляти та застосовувати відповідні правові норми.

Так виникає запитання: як має діяти суд у разі наявності, з одного боку, обвинувального акту з підписаною сторонами угодою про примирення, з другого – наявності підстав щодо звільнення винної особи від кримінальної відповідальності?

Згідно зі ч. 2 ст. 285 КПК України, особі, яка підозрюється, обвинувачується у вчиненні кримінального правопорушення та щодо якої передбачена можливість звільнення від кримінальної відповідальності у разі здійснення передбачених КК України дій, роз'яснюється право на таке звільнення.

Тому, коли обвинувачений дізнається про своє право на звільнення під час здійснення судового провадження, то відповідно до ч. 4 ст. 286 КПК України, він може звернутися до суду з клопотанням про звільнення від кримінальної відповідальності й суд має невідкладно розглянути таке клопотання.

Під час виникнення такої ситуації суд уже може мати обвинувальний акт з підписаною цими сторонами угодою про примирення. Тому логічно виникає певна суперечність між нормами матеріального та процесуального права.

На нашу думку, слід порівняти два права цієї особи: право на звільнення від кримінальної відповідальності та право на узгоджене, згідно з угодою про примирення, покарання. Кожне з указаних прав певним чином обмежує інтереси людини. Однак, якщо визначати, яке саме право найбільше обмежує інтереси людини, то стає очевидним, що це право на відповідне покарання. Тому суду, керуючись принципом гуманізму, слід

віддати пріоритет у праві особи саме на звільнення від кримінальної відповідальності.

Також у правозастосуванні виникає запитання: чи може юридична особа публічного права бути потерпілим у кримінальному провадженні та стороною угоди про примирення?

Поняття “потерпілого”, згідно з новим КПК України, отримало інший зміст. Як відомо, до цього поняття, крім фізичної особи, була включена й юридична особа [1, с. 170]. Чинний КПК України не визначив під час формулювання поняття “потерпілого” конкретний вид юридичної особи, яка може отримати відповідний процесуальний статус. Тому, з одного боку, вважаємо некоректним звуження поняття “потерпілого” щодо тільки певного виду юридичної особи (юридичної особи приватного права). Однак виникає логічне запитання, а чи може тоді юридична особа публічного права бути стороною угоди про примирення? Порівняння ч. 3 (“угода про примирення”) та ч. 4 (“угода про визнання винуватості”) ст. 469 КПК України дає змогу зробити висновок про можливість укладення угоди про примирення лише, якщо внаслідок певного кримінального правопорушення шкода не завдана державним чи суспільним інтересам. Тобто законодавець розділяє угоди про примирення та визнання вини залежно від інтересів, які постраждали внаслідок учиненого кримінального правопорушення. Якщо це особисті інтереси, то застосовується угода про примирення, якщо державні чи суспільні інтереси – угода про визнання вини.

Отже, юридична особа публічного права не може бути потерпілим від кримінального правопорушення, оскільки, з одного боку, з нею неможлива угода про примирення (тому що зазнають шкоди державні чи суспільні інтереси), з другого – при укладенні угоди про визнання вини слід констатувати відсутність будь-якого потерпілого. Про це також згадується й у теорії кримінального процесу [2, с. 180–182].

Якщо допускати можливість визнання потерпілим від кримінального правопорушення юридичної особи публічного права, то укладення угоди про визнання вини з підозрюваним чи обвинуваченим узагалі неможливе. Тобто таким чином обмежується право підозрюваного чи обвинуваченого на такі угоди. Таке обмеження є неприпустимим згідно зі ст. 64 Конституції України.

Тому вважаємо, що юридична особа публічного права не може бути потерпілим у кримінальному провадженні та стороною угоди про примирення.

Під час кримінального провадження у судів також виникають питання щодо можливості укладення відповідних угод щодо кількох кримінальних правопорушень та призначення покарання у разі наявності таких угод.

Аналіз ч. 3 та 4 ст. 469 та п. 3, 4 ст. 470, п. 3 ч. 4 та п. 3 ч. 5 ст. 474 КПК України дає змогу зробити висновок про таку можливість (у відповідних нормах згадується множина кримінальних правопорушень та можливість кількох обвинувачень). Таку можливість допускає і

П. В. Пушкар, який указує, що угоди можна поділити на види, зокрема за обсягом обвинувачення: угода про звуження обсягу обвинувачення до одного злочину або злочину, що охоплений іншим складом злочину; угода про зняття інших обвинувачень [1, с. 968].

Аналіз ст. 471 та 472 КПК України дає змогу зробити інший висновок про неможливість (у відповідних нормах згадується про вчинене кримінальне правопорушення в однині) укладення відповідних угод щодо кількох кримінальних правопорушень. Про це також згадується й у теорії кримінального процесу [2, с. 331].

На нашу думку, слід законодавчо обмежити кількість правопорушень до одного щодо угоди про примирення, а при укладенні угоди про визнання вини – можливо передбачити й учинення кількох кримінальних правопорушень. До остаточного вирішення цього питання, на нашу думку, слід уважати можливість укладення відповідних угод щодо одного кримінального правопорушення.

Під час призначення покарання за сукупністю злочинів, якщо лише щодо одного з них було підписано угоду про примирення або визнання винуватості, суд має затвердити вирок за угодою, а потім призначити покарання за сукупністю злочинів (остаточне покарання може бути визначене (після того, як воно призначене за кожний злочин окремо) шляхом поглинання менш суворого покарання більш суворим (ч. 1 ст. 70 КК України)).

Також цим правилом слід керуватися під час призначення покарання: 1) якщо наявні два і більше кримінальних провадження, у яких підозрюваним чи обвинуваченим є одна й та сама особа, а тільки за одним підписано угоду про примирення або визнання винуватості; 2) якщо наявні два або більше злочини, якими завдано шкоди потерпілому, і щодо одного з цих злочинів сторонами укладено угоду про примирення.

У судовій практиці також виникає запитання: чи повинні сторони під час укладення угоди про примирення або визнання винуватості враховувати правила призначення покарання за наявності обставин, що пом'якшують покарання.

Згідно зі ст. 471 та 472 КПК України в угодах про примирення або визнання винуватості зазначено, зокрема істотні для відповідного кримінального провадження обставини.

Такими обставинами в теорії кримінального процесу визнано обставини, які пом'якшують або обтяжують кримінальну відповідальність, посткримінальна поведінка особи, дії особи щодо сприяння у розкритті злочину та інші [2, с. 335]. Також під час узгодження покарання в угоді визнання винуватості прокурору обов'язково потрібно враховувати різні положення КК України, зокрема ст. 69-1 КК України [2, с. 338].

Згідно із ч. 7 ст. 474 КПК України, суд перевіряє угоду на відповідність вимогам КПК України та/або закону. Якщо умови угоди суперечать вимогам цього КПК України та/або закону, чи умови угоди порушують права, свободи чи інтереси сторін, суд відмовляє в затвердженні угоди (п. 1, 3 ч. 7 ст. 474 КПК України). Про це зазначено й у теорії

кримінального процесу: однією з матеріальних підстав відмови слід уважати її невідповідність вимогам матеріального кримінального закону [1, с. 983].

Тобто є очевидним, що якщо сторони при укладенні угоди про примирення або визнання винуватості не врахують правила призначення покарання за наявності обставин, що пом'якшують покарання (ст. 69-1 КК України), то ця угода буде суперечити вимогам закону про кримінальну відповідальність та певним чином порушувати права обвинуваченого.

Тому, на нашу думку, сторонам під час укладення угоди про примирення або при визнання винуватості необхідно враховувати правила призначення покарання за наявності обставин, що пом'якшують покарання (ст. 69-1 КК України).

Також сторонам при укладенні угоди про примирення або визнання винуватості необхідно керуватися правилами призначення покарання за сукупністю злочинів та сукупністю вироків (ст. 70, 71 КК України), а також правилами складання покарань та зарахування строку попереднього ув'язнення, що передбачені ст. 72 КК України.

Також слід дати відповідь на запитання щодо встановлення можливості чи неможливості укладення угоди про примирення з особою, яка є психічно хворою.

Згідно з ч. 4–6 ст. 474 КПК України, з метою перевірки добровільності та усвідомленості обвинуваченим укладення угоди, суддя зобов'язаний провести детальне обговорення з обвинуваченим, щоб переконатися в тому, що визнання вини є добровільним і воно зроблено з розумінням того, що обвинувачений відмовляється від своїх прав [2, с. 343].

Якщо особа є психічно хворою, то добровільність та усвідомленість обвинуваченим щодо укладення угоди викликає сумніви. Тому вважаємо, що така угода, згідно з ч. 7 ст. 474 КПК України, не може бути затверджена судом.

Є практично важливим питання щодо можливості чи неможливості сторін зазначити в угоді про примирення щодо застосування примусових заходів виховного характеру для неповнолітніх.

Примусові заходи виховного характеру для неповнолітніх на сучасному етапі розвитку кримінально-правової доктрини належать до заходів безпеки [3, с. 84]. Прийнято вважати, що заходи безпеки у кримінальному праві не є кримінальним покаранням як основним, так і додатковим.

Також звільнення неповнолітнього від покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру на підставі ч. 1 ст. 105 КК України, яке є особливим видом звільнення від покарання, можливе тільки судом.

Тому примусові заходи виховного характеру не можуть бути предметом відповідної угоди (пригадаємо, що, згідно зі ст. 471, 472 КПК України, предметом угоди може бути узгоджене покарання; призначення покарання та звільнення від його відбування з випробуванням).

На нашу думку, з одного боку, сторони в угоді про примирення або про визнання винуватості не можуть домовитися про застосування щодо

неповнолітнього примусових заходів виховного характеру відповідно до ст. 105 КК України. З другого боку, це може зробити суд на підставі ст. 105 КК України. На наш погляд, суд, керуючись принципом гуманізму, може віддати пріоритет у праві особи саме на звільнення від покарання.

Також під час застосування норм КК України та КПК України потребує з'ясування питання щодо затвердженню судом угоди про примирення, якщо одним і тим самим злочином завдано шкоди одночасно як потерпілому, так і державним чи суспільним інтересам.

Як уже було зазначено, законодавець розділяє угоди про примирення та визнання вини залежно від інтересів, які постраждали внаслідок учиненого кримінального правопорушення. Якщо це особисті інтереси, то застосовується угода про примирення, якщо державні чи суспільні інтереси – угода про визнання вини. Третього варіанта, який би об'єднував можливість укладення однієї угоди при завданні шкоди як приватним, так і державним чи суспільним інтересам, у КПК України не передбачено.

Тому, на нашу думку, не підлягає затвердженню судом угода про примирення, якщо одним і тим самим злочином завдано шкоди одночасно як потерпілому, так і державним чи суспільним інтересам.

На підставі викладеного, пропонуємо такі концептуальні висновки:

1) слід підтримати запровадження у КПК України кримінального провадження на підставі угод, яке буде сприяти гуманізації законодавства;

2) є перспективним прийняття Пленумом Вишого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ відповідної постанови з роз'ясненням указаних питань;

3) є необхідним внести зміни до КК України та КПК України щодо узгодження та уточнення положень щодо реалізації інституту угод у матеріальному та процесуальному праві.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар / за заг. ред. професорів В. Г. Гончаренка, В. Т. Нора, М. Є. Шумила. – К. : Юстініан, 2012. – 1224 с.

2. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. / за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, А. В. Портнова. – Х. : Право, 2012. – Т. 2. – 664 с.

3. Музика А. А. Примусові заходи медичного і виховного характеру / Музика А. А. – К. : МВС України ; НАВСУ, 1997. – 227 с.